

УДК 372.3.37.034

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Деленко В.Б., асистент
кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті автор висвітлює проблему реформування дошкільної освіти, аргументує необхідність виховання толерантності як одного з важливих аспектів становлення особистості у рамках гуманізації освіти. Визначено педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємостосунків у дітей дошкільного віку та окреслено низку завдань для реалізації основної проблеми.

Ключові слова: толерантність, діти дошкільного віку, педагогічні умови виховання, толерантне середовище, толерантні взаємостосунки, методи виховання.

В статті автор рассматривает проблему реформирования дошкольного образования, аргументирует необходимость воспитания толерантности как одного из важных аспектов становления личности в рамках гуманизации образования. Определены педагогические условия эффективного воспитания толерантных взаимоотношений среди детей дошкольного возраста и очерчен ряд задач для реализации основной проблемы.

Ключевые слова: толерантность, дети дошкольного возраста, педагогические условия воспитания, толерантная среда, толерантные взаимоотношения, методы воспитания.

Delenko V.B. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE EDUCATION OF TOLERANT INTERRELATIONSHIPS AMONG CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article the author highlights the problem of reforming preschool education, argues the need to promote tolerance as one of the important aspects of the formation of the individual within the framework of humanization education. The pedagogical conditions of effective education of tolerant relationships for the preschool children are determined, and a number of tasks for the implementation of the main problem are outlined.

Key words: tolerance, children of preschool age, pedagogical conditions of education, tolerant environment, tolerant relationships, methods of education.

Постановка проблеми. Становлення особистості на різних етапах історичного розвитку людства відображає рівень педагогічної культури, інтереси та ідеали певних соціальних груп, узагальнює досвід сімейної та суспільної практики виховання. Зауважимо думку психолога Л. Виготського про виховання, яке «розгортається як найширша у світі проблема – проблема життя та творчості». За ідеями Й. Песталоцці, загальна мета виховання полягає у виявленні у дітях справжньої людяності, якої можна досягти шляхом гармонійного розвитку всіх їхніх сил і здібностей. Важливо згадати і Й. Гербарта, на думку якого, метою виховання є розвиток всебічних інтересів та гармонійне формування «доброчесної людини». У формуванні цілісної, самодостатньої, інтелектуально й духовно розвиненої особистості вбачала найголовніший сенс виховання педагог С. Русова. На її думку саме у педагогічному процесі зароджуються і розвиваються взаємини на «ґрунті правди і людяності» [9, с. 184].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес виховання для В. Сухомлинського був найвищою майстерністю, творчим діянням. «Виховання полягає у

тому, – писав він, – щоб вміло, розумно, мудро, тонко, сердечно доторкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, котра, коли її, як діамант, шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань – у цьому мистецтво виховання» [10, с. 346]. Пізнання та розуміння іншої людини трактувалось ним як необхідна умова виховання [11, с. 301]. І врешті решт, він зазначав, що «...виховання гуманізму й людяності повинно стати одним із завдань діяльності педагога. Вони мають виявлятися у таких якостях і рисах особистості, як талант доброти, потреба у служінні людям – радість самовіддачі» [11, с. 362].

Постановка завдання. Актуальність проблеми виховання толерантності у дошкільників є досить природною. Адже саме на цьому етапі життєвого шляху дитина потрапляє у колектив (однолітків, дорослих), де зав'язуються взаємостосунки з представниками різних мікросоціумів, з різними традиціями, поглядами, життєвим досвідом і формуються комунікативні здібності. Як зазначає Т.І. Поніманська важливо, щоб

дошкільники зрозуміли: взаємини людей – велика цінність, їх треба підтримувати та збагачувати. Слід учить розуміти стан іншої людини, поважати її почуття, рахуватися з її інтересами [6, с. 13]. Недослідженим аспектом взаємин дітей дошкільного віку є формування толерантних стосунків, які на сьогодні особливо важливі.

Метою нашої статті є визначення педагогічних умов ефективного виховання толерантних взаємостосунків у дітей дошкільного віку. Характеристика основних завдань та змісту роботи з дітьми дошкільного віку відповідно визначених компонентів з даної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних освітніх концепціях головна мета виховання єдина для всіх ланок системи освіти: «...створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу...» протягом усього життя [3]. Реалізація мети здійснюється відповідно до особливостей кожного вікового етапу з орієнтацією на наступність у вихованні повноцінної особистості. Якщо ж основи виховання не закладено вчасно, то пізніше об'єкти виховання сприймають будь-які виховні дії як примусові заходи, побудовані на обмеженнях і репресіях [4, с. 77-81].

У дошкільній педагогіці виховання розглядається науковцями як сукупність взаємопов'язаних цілей і принципів організації виховного процесу, методів і прийомів поетапної реалізації у межах певної соціальної структури (сім'ї, дитячого садка, школи, вишу, держави) [6, с. 454].

Отже, робимо висновок, що головне завдання у процесі забезпечення виховного впливу створити педагогічні умови гуманістичного спрямування, що сприятимуть повноцінному розвитку особистості.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми, визначених специфічних особливостей розвитку, характерних проявів у стосунках дітей старшого дошкільного віку та результатів спостереження за взаємостосунками вихованців було визначено специфічні педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку:

1. Цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища, що характеризується взаємною довірою і повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарного способу

керівництва дитячим колективом, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини.

2. Формування комплексу знань, умінь і навичок толерантних взаємостосунків у дітей, тобто: уявлень дошкільника про толерантні стосунки, людські емоційні стани та їх причини; прояв доброзичливого, терпимого ставлення до себе та оточуючих, здатності до емоційної чутливості та сприйняття своєрідності кожної людини, як основного змісту виховної роботи.

3. Застосування спеціально підібраних педагогічних форм та методів для ефективною реалізації поставлених цілей.

Вирішальною педагогічною умовою у вихованні є взаємодія педагога і дитини, оскільки успіх цього процесу залежить від людини, яка у цей час поряд з дитиною. Обов'язком педагога є зрозуміти дитину, створювати умови для розвитку і реалізації її умінь, здібностей та самостійності. Педагог має бути для дитини еталоном демократичної і гуманістичної поведінки. Щоб забезпечити цілеспрямовану і конструктивну взаємодію дорослих у вирішенні проблеми дослідження, необхідно створити толерантне середовище для розвитку дитини.

Творення толерантного середовища в умовах дошкільного закладу вимагає забезпечення гуманістичного, довірливого ставлення до дитини, підвищення її самооцінки та впевненості у собі. Навчальний заклад повинен стати школою гуманізму. Це не лише створить комфортні умови для розвитку кожного вихованця, але й надасть дитині досвід гуманних взаємостосунків між людьми як зразок на майбутнє життя у суспільстві, який характеризується взаємною довірою і повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарності у взаємодії, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини. Все це стосується і родинного кола, де дитина насамперед отримує життєвий досвід, копіює зразки реагування на різні ситуації та стосунки з різними об'єктами і явищами життя.

Отже, створення толерантного середовища вимагає врахувати цілісний підхід до цього процесу та основну закономірність розвитку і становлення особистості дошкільника, що моральні якості дитини формуються на основі взаємостосунків з оточуючими: однолітками, батьками та педагогами.

На нашу думку, гуманістична спрямованість виховного процесу насамперед нерозривно пов'язана зі змінами уявлень про сутність педагогічного впливу й ролі педагога у навчально-виховній взаємодії. Адже,

формування гуманної особистості може здійснюватися лише на основі особливих взаємин, які забезпечують створення мікроклімату поваги, довіри та взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу, де дитина є рівноправним і активним членом цього процесу. Як зазначає Т. Поніманська, «майстерність вихователя саме й полягає в умінні доцільно й адекватно апелювати до почуттів і досвіду дітей, тактовно і делікатно обговорювати з ними питання, що їх хвилюють, ненав'язливо й точно допомагати у ціннісному освоєнні світу людей» [6, с. 37].

Завдання педагога не лише дотримуватися самому і створювати умови для формування толерантності між дітьми, але й запобігати проявам негативізму у стосунках всіх учасників навчально-виховного процесу (інших працівників закладу, батьків): різких емоційних проявів амбіційності, настороженості, роздратування, дратівливості, грубості у висловлюваннях, залякування. Всі ці прояви неприпустимі у стосунках з дітьми.

Враховуючи визначені вище умови та важливість формування професійної готовності педагога до створення толерантного середовища у дошкільному закладі було окреслено ряд завдань, які необхідно вирішувати педагогу:

1) сформулювати уявлення про «толерантність» як основи нової соціальної ідеології і одного із напрямів гуманістичного виховання, що включає такі поняття, як особистість, сім'я, громадянськість (активна життєва позиція), суспільство;

2) дотримуватися демократичного стилю педагогічного керівництва;

3) забезпечувати психолого-педагогічну підтримку та захист всіх членів колективу;

4) дотримуватися гуманістичних принципів у стосунках з навколишніми; проаналізувати у контексті толерантності стан стосунків «вихователь – дитина», «дитина – дитина», «дитина – батьки», вплив навчально-виховного процесу на ці стосунки;

5) розробити і запровадити методичні рекомендації щодо змін у технологіях навчання та виховання у закладі, які б відповідали принципам толерантності;

6) формувати уявлення дитини про себе як унікальну, неповторну особистість;

7) розширювати уявлення дитини про інших людей на основі порівняння себе з ними, визначення схожості та відмінності;

8) створювати умови для профілактики і запобігання конфліктам, агресивності, екстремізму серед усіх учасників освітнього процесу;

9) виховувати активну життєву позицію у своїх вихованців на основі усвідом-

лення ними своїх потреб і можливостей (фізичних, духовних), переваг і недоліків, прав і обов'язків; розуміння правил і норм людського співіснування, розвитку уміння давати оцінку своїм вчинкам і вчинкам інших; уміння робити свій вибір і ухвалювати рішення; прислухатися до думки інших; мирно, без конфліктів вирішувати різні проблеми.

Отже, толерантний педагогічний вплив передбачає наявність у педагога довірливих стосунків з вихованцями, вміння бачити у кожному вихованці індивідуальність, забезпечувати йому право на власну думку, самостійну дію, підтримувати його самоповагу, рахуватися з його можливостями та бажаннями, впроваджувати співробітництво в освітньому процесі, прогнозувати можливі наслідки. Але ця робота може звестися нанівець, якщо педагог не врахує співробітництво з сім'єю, яка передбачає досягнення спільних цілей у вихованні, вироблення адекватних реагувань на процес соціального і емоційного розвитку дитини.

Дослідники дошкільного дитинства Л. Артемова, А. Богуш, Р. Буре, Н. Гавриш, О. Запорожець, В. Кузь, О. Кононко, В. Котирло, І. Рогальська наголошують, що родина і дошкільний навчальний заклад не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля досягнення гармонійного розвитку дитини-дошкільника, виконуючи кожен свої специфічні виховні функції. Дослідники проблем сім'ї одноставно переконують, що саме у родині діти отримують перші навички взаємостосунків, засвоюють перші навички соціальних ролей, усвідомлюють перші норми і цінності, а стиль виховання батьків активно впливає на формування у дитини образу «Я». Відомо, що існує багато сімей, де просто не наділяється належної уваги вихованню дітей, а інколи ігноруються повністю.

Для повноцінного процесу виховання толерантних стосунків у дошкільників має відбуватися зміна позиції педагогів у стосунках з сім'єю від інформативної діяльності до партнерства і співпраці у різних видах взаємодії з метою створення толерантного середовища, де реалізуються потреби дитини у рівноправних і справедливих взаємостосунках з дорослими та однолітками.

Наступною педагогічною умовою ефективної реалізації проблеми дослідження ми означили формування комплексу знань, умінь і навичок толерантної поведінки у дітей, тобто зміст уявлень дошкільника про толерантні стосунки, людські емоційні стани та їх причини; навичок доброзичливого, терпимого ставлення до себе та ото-

чуючих, здатності до емоційної чутливості та сприйняття своєрідності кожної людини. Для цього ми проаналізували програми, які діють у дошкільних закладах України: «Українське дошкілля», «Дитина» та «Я у світі», «Впевнений старт». Нашу увагу привернули соціально-моральні та емоційно-ціннісні складові програми розвитку «Я у світі», які оновлені у світлі сучасних світових тенденцій розвитку суспільства та освіти. З програми були виокремлені загальні показники компетентності, які можна вважати базовими для виховання толерантних стосунків у дошкільників за освітніми лініями.

Освітня лінія «Дитина у соціумі».

Пізнавальна активність: знає особливості своїх рідних та близьких; розуміє, що у світі живуть люди різних національностей, зовнішності, культури; усвідомлює, що людей цінують за їх моральні властивості. Соціально-моральна активність: у взаєминах з людьми дотримується моральних норм і правил; вчиняє морально не лише під впливом та контролем дорослого, а й з власної ініціативи; самостійно контролює себе; прагне бути справедливою, відповідальною, обов'язковою, толерантною; формулює оцінку вчинків та взаємин людей; володіє етичними еталонами поведінки; вміє пропонувати, надавати і приймати допомогу, турбуватися, стримувати свою агресивність, визнавати чесноти інших; вміє мирно виходити з конфліктної ситуації, поступатися, виявляти гнучкість, послідовність; у спілкуванні з дорослими та однолітками поводить себе справедливо.

Емоційно-ціннісна активність: проявляє інтерес та бажання спілкуватися з приємними для неї людьми; домагається визнання своїх чеснот і досягнень, може обґрунтувати відмову у прихильності, довірі, повазі стосовно окремих людей; цінує чесноти інших, визнає їх, рахується з ними у спільній діяльності, не принижує гідності товаришів.

Освітня лінія «Особистість дитини».

Пізнавальна активність: має судження про свої досягнення, якості, вчинки; розуміє, чого хоче; орієнтується у власних вадах та чеснотах; має уявлення про свої права та обов'язки, етичні еталони поведінки; усвідомлює своє місце серед інших, бере до уваги чужу точку зору; усвідомлює добро і зло.

Соціально-моральна активність: володіє комунікативними вміннями; проявляє тактовність у конфліктній ситуації, намагається порозумітися; не демонструє своє «Я», гальмує егоїстичні прояви, зіставляє свою позицію з позицією іншого; утри-

мується від агресивних та руйнівних дій, володіє навичками дипломатичної поведінки; визнає свої помилки, вибачається, здатна до самоконтролю та саморегуляції; поводить себе справедливо.

Емоційно-ціннісна активність: позитивно ставить до себе; орієнтується у власних чеснотах і вадах, усвідомлює свою значущість для рідних і близьких, поважає себе, ставить до себе з симпатією, впевнена у своїх можливостях [7, с. 251-265].

Як бачимо, велика частка виховних завдань у програмі націлюється на формування вмінь та якостей, характерних для толерантної особистості і відповідних взаємостосунків дитини з навколишніми.

Виховання в особистості почуття цінності себе та іншої людини, її індивідуальності, готовності до життєвих колізій та змін набуває у цьому зв'язку суттєвого значення і є, на нашу думку, важливими аспектами для формування толерантних стосунків дошкільників.

У рамках означеного було виокремлено низку завдань для реалізації основної проблеми:

1. Сформулювати знання та уявлення дитини про толерантні взаємостосунки з оточуючими (про різноманітність світу, багатонаціональність людського суспільства та унікальність кожної людини окремо, важливість доброзичливих і терпимих взаємостосунків між людьми для їх мирного співіснування).

2. Розвивати усвідомлене емоційне сприйняття і ставлення дитини до власного «Я» та інших людей (почуттів, потреб, можливостей, обов'язків і прав, умінь, навичок, переваг і недоліків).

3. Формувати навички толерантних взаємостосунків з навколишніми на основі доброзичливості, взаєморозуміння, терпимості, співчуття та безкорисливої готовності допомагати іншим.

Третя педагогічна умова – застосування спеціально створених педагогічних форм та методів, які допоможуть сформулювати і закріпити у дітей уміння толерантно взаємодіяти. Важлива думка М. Рожкова і Л. Байбородової про те, що форма виховання забезпечує реалізацію мети, змісту, завдань, принципів та методів виховання дітей і вона не повинна їм суперечити [8, с. 29].

За кількістю дітей, охоплених процесом виховання, форми виховання поділяються на індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові; вербальні, практичні та наочні [2, с. 967]. Коли обиралися форми виховання, враховували вік дітей, специфіку поставлених завдань

і зміст роботи. Тому масові форми виховання не рекомендувалися, як неефективні у дошкільному віці. Серед групових методів були обрані такі: заняття та групові бесіди на морально-етичну тематику, колективна ігрова діяльність, спільна трудова та творча діяльність, тематичні зустрічі з цікавими людьми, відвідини сирітських будинків, тематичні свята та розваги.

Обираючи індивідуальні форми роботи, було виявлено спочатку особливості розвитку і характеру кожної дитини, рівень її підготовки і розуміння проблеми, враховували її комунікативні здібності та зацікавленість. З кожною дитиною були використані індивідуальні бесіди та обговорення проблемних ситуацій, психолого-педагогічні тренінги з корекції негативних емоцій, організовано індивідуальну ігрову та творчу діяльність.

Методи виховання толерантних взаємостосунків були згруповані таким чином:

1. Методи формування свідомості дошкільника: роз'яснення, переконання та обговорення у формі етичних бесід, читання та інсценування художніх творів, складання творчих розповідей, ігрові моделювання та гри-стратегії, вправи на самопізнання.

2. Методи емоційного розвитку та самовиховання: корекційні вправи і тренінги на самопізнання, самооцінювання, саморегуляцію, емоційно-розвивальні ігри та вправи на зняття негативних емоцій, педагогічна оцінка вчинків, схвалення і заохочення.

3. Методи організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків: вправлення у толерантних взаємостосунках у колективних іграх та вправах, праці та творчій діяльності, приклад оточуючих, привчання, тренування, створення та розв'язання проблемних ситуацій морального вибору, інсценування художніх творів.

Висновки з проведеного дослідження. Зазначимо, що результативність використаних виховних методів значною мірою залежить від того, наскільки вони відповідають індивідуальним і віковим особливостям дітей, задовольняють їхні

духовні потреби, викликають відповідну мотивацію до морального вдосконалення та емоційний відгук у вихованців.

Перспективами подальших досліджень є вивчення стану виховання толерантності засобами дитячої літератури та розробка методів і прийомів виховання толерантності дітей старшого дошкільного віку як однієї з умов гуманізації навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6. – 23 с.
2. Енциклопедія освіти/головний ред. В.Г.Кремінський; АПН України – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Про освіту: Закон України (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451.
4. Носов В.І. Проблеми гуманізації дошкільного виховання / В.І. Носов // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1. – С. 77–81.
5. Побірченко Н.С. Невичерпне джерело народної мудрості / Н.С. Побірченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. М.Т. Мартинюк; ред. кол.: В.Г. Кузь, Н.С. Побірченко, О.М. Коберник. – Умань: Софія, 2008. – Ч. 5. – С. 146-155.
6. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Т.І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (нова редакція): у 2 ч. / О.П. Аксьонова, А.М. Анішук, Л.В. Артемова; наук. керівник О.Л. Кононко. – Ч. II. Від трьох до шести (семи) років. – Київ: МЦФЕР – Україна, 2014. – 452 с.
8. Рогальська І.П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості в дошкільному дитинстві: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 20 с.
9. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: в 2 кн. / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – Кн. 1. – 304 с.
10. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 207-400
11. Сухомлинський В.О. Сердце отдаю детям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1980. – Т. 3. – С. 5–279.